

**ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ПО ЗАСТРАХОВАНЕ И ФИНАНСИ
ГР. СОФИЯ**

Катедра „Финанси, застраховане и осигуряване“

Кристиян Красимиров Иванов

**Финансови, икономически, социални и правно-етични
аспекти на хазартния бизнес**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по
докторска програма „Финанси, застраховане и осигуряване“ професионално
направление 05.02.05. „Икономика“

**Научен ръководител:
проф. д-р Боян Дуранкев**

**София
2022 г.**

Дисертационният труд съдържа увод, изложение в три глави, заключение и е в обем от 303 стандартни страници. Използвани са 173 литературни източника, от които 121 са на английски език, 51 - на български език и 1 на руски език. В текста са включени 18 таблици, 37 фигури, 11 графики и 1 илюстрация. Дисертационният труд е обсъден на Заседание на Катедра „Финанси, застраховане и осигуряване“ към Висшето училище по застраховане и финанси на 16 декември 2022 г. и е насочен за публична защита. Авторът на дисертационния труд е докторант на свободна докторантура. Защитата на дисертационния труд ще се състои на 24.03.2023 г. от 14.00 часа на открито заседание на Научно жури, назначено със Заповед на Ректора на Висше училище за застраховане и финанси, в състав:

1. Проф. д-р Станислав Димитров
2. Проф. д.ик.н. Красимир Тодоров
3. Проф. д-р Евгени Петров Станимиров
4. Проф. д-р Лина Георгиева Анастасова
5. Доц. д-р Татяна Нейчева Нецева-Порчева

Материалите по защитата са на разположение на заинтересованите лица в библиотеката на ВУЗФ.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност и значимост на темата

Актуалността и значимостта на темата на настоящото изследване се определят от:

1. Големият обем на този сегмент, като част от развлекателния бизнес през последните десетилетия по света, в частност и в България, и от огромния интерес към него, провокиран в хората.
2. Значението, (не)полезността и реалните резултати, които новите технологии добавиха в този сектор. Достъпността и близостта до тази услуга в силно урбанизираните райони, но и в отдалечените ниско населени такива; начина, подхода и методите на предлагане.
3. Мястото на държавата (и чрез решенията, и чрез „добрите практики“ на Европейския съюз) като законодателен и регулаторен орган; актуалност, адекватност, ефективност и полезност на регулаторната рамка, покриваща едновременно интереса на бизнеса, държавата и потребителите, и всичко това съобразено с голямото европейско семейство.
4. Необходимостта от търсене на по-ефективни подходи, практични решения и добри практики за подобряване на инвестиционния климат в България и създаване на по-ефективна конкурентна среда в сектора.

Актуалността, научната и практическа значимост на изследванията, както и недостатъчно пълното разработване и изследване на проблема в икономическата литература, предопределя избора на темата на дисертационен труд.

Обект на изследване в дисертационния труд е финансовите и маркетинговите импликации от хазарта върху населението, бизнеса и държавата като цяло.

Предмет на изследването е както самия хазартен бизнес, така също влиянието и функцията на държавата върху хазартния сектор и повишаване (респ. нарастване) на финансовата ефективност от нейната роля върху населението, бизнеса и държава като цяло.

Основната хипотеза на дисертационното изследване е: възможно е постигане на отговорно израстване на хазартния сектор в България, почиващ върху регулаторна

рамка, която адекватно покрива и защитава интересите едновременно за потребителите, бизнеса и държавата, и която е съобразена със спецификите на потребителското поведение и финансовата грамотност на средностатистическия българин.

Основна цел на дисертационния труд е да се изследват и анализират финансовите, поведенческите и маркетинговите импликации от хазарта върху всички преки и косвени участници в него предвид актуалността и повишаване ефективността на действащата нормативна уредба в България.

За постигане целта на изследването се поставят следните **задачи**:

1. Анализ на развитието на хазартния бизнес от неговото възникване и досега.
2. Оценка на съществуващата регулаторна рамка на хазарта в България. Анализ на работещите и „добрите“ практики в Европа, Америка и Азия.
3. Определяне на основните пет хазартни оператора в България и свързаните с тях (ако има такива), както и основните пет оператора на европейския, американския и азиатския пазари.
4. Установяване на основните характеристики на преките местни и чужди инвестиции в хазарта в България, участниците и фазите при вземане на инвестиционно решение. Анализ на значението на местните инвестиции в хазарта за икономиката на България. Анализ на значението на външните инвестиции за икономиката на България.
5. Секторен анализ на бизнес климата в България, извеждане на основните им предимства и недостатъци.
6. Анализ на значението на основните пет онлайн чуждестранни оператори на територията на България, извеждане на основните им предимства и недостатъци.
7. Преглед на медийното отразяване на хазартния сектор в България и света; маркетингово представяне на тази част от развлекателния бизнес по линията пари - морал – законосъобразност.
8. Изготвяне на конкретни препоръки, като следствие от разгледаните предимства, дефицити, опасности и възможности.

Използваните подходи и методи за постигане на целите на изследването са няколко типа. Основният изследователски подход, който е използван при осъществяване на дисертационното изследване, е системният подход в трите му съставни части – като системно мислене, като поглед от всички възможни гледни точки върху изследвания обект, като вярно поставена релация между зависими и независими променливи. В разработката са използвани още и методите на теоретичен анализ на класически и модерни монографии и статии по въпросите на хазарта, емпиричен анализ на данни и факти с различни източници, методът на сравнението като предпоставка за определяне на „идеалния“ тип хазартен бизнес, който отговаря на реалните нужди и потребности на обществото и икономиката.

Статистическата обработка на първичната информация е извършена с програмните продукти MS Office Excel 2016 и Google Forms. Получените резултати са представени чрез статистически таблици и диаграми, отразяващи установените характеристики на явленията. За визуалното представяне на резултатите от осъществяване на дисертационното изследване са използвани фигури и графики.

Източници на проучването са: класически и съвременни теоретични и практически изследвания; данни и факти, предоставени чрез свободен или специализиран достъп, от световни браншови организации, опериращи в хазарта, от национални изследвания в различни страни, от Евростат и НСИ, от собствени анкети и дълбочинни интервюта.

Ограничения на изследването са:

1. Използвани са теоретични и статистически източници, налични на български, английски, немски, френски и руски езици.
2. Географски ограничения, които са характерни и типични за подобен тип изследвания с ползи за България, следователно „обективно“ вниманието е насочено към практиките на България, Европейския съюз, САЩ и страните с развити хазартни практики.
3. Времеви ограничения, които не позволяват да се нарисува пълна картина на случилото се и случващото се в хазарта по света.

Разработването на дисертационния труд беше съпроводено с някои затруднения, по-важните от които са:

1. Недостатъчната статистическа информация.
2. Уклончивостта на отговорите от страна на потребители (активни участници в хазарти игри), на бизнесмени от този сектор, на реални администратори в регулаторните органи.
3. Трудностите при съпоставката на реалните финансови, икономически и социални резултати от хазартния бизнес на различните страни.

Въпреки ограниченията и трудностите, оказва се че е **напълно възможно да бъдат анализирани и оценени финансовите, икономическите, социалните и правно-етичните аспекти на хазартния бизнес**, особено от гледна точка на перспективите му за България.

2. Структура и съдържание на дисертационния труд

Дисертационният труд съдържа увод, изложение в три глави, заключение и е в обем от 303 стандартни страници. Използвани са 173 литературни източника. В текста са включени 18 таблици, 37 фигури, 11 графики и 1 илюстрация.

Структурата на изложението е следната:

УВОД

ГЛАВА ПЪРВА. ИСТОРИЧЕСКИ И ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ НА ХАЗАРТНИЯ БИЗНЕС

1. Работна дефиниция за „хазарт“
2. Възникване и еволюция на хазартния бизнес
 - 2.1. Началата на хазарта в Азия – като забавление и начин на живот
 - 2.2. Създаване и организиране на игри на късмета с търговска цел в Европа
 - 2.3. Америка – индианци, колонизатори и президенти, но и хазарт
 - 2.4. Глобализацията на хазартния бизнес
 - 2.5. Хазартът в България след Освобождението и по време на социализма
3. Съвременни аспекти на хазартния бизнес: финансово-икономически, обществени и социални, правни и етични

3.1. Участниците в съвременният хазартен бизнес и техните финансово-икономически интереси

3.2. Социални аспекти на хазартния бизнес

3.3. Правни и етични аспекти на хазартния бизнес

ГЛАВА ВТОРА: МЕТОДИКА ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ФИНАНСОВИТЕ, ИКОНОМИЧЕСКИТЕ, СОЦИАЛНИТЕ И ПРАВНО-ЕТИЧНИТЕ АСПЕКТИ НА ХАЗАРТНИЯ БИЗНЕС

ГЛАВА ТРЕТА: АНАЛИЗ И ОЦЕНКА НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО НА ФИНАНСОВИТЕ, ИКОНОМИЧЕСКИТЕ, СОЦИАЛНИТЕ, ПРАВНИТЕ И ЕТИЧНИТЕ АСПЕКТИ НА ХАЗАРТНИЯ БИЗНЕС В БЪЛГАРИЯ НА ФОНА НА ДОБРИТЕ ПРАКТИКИ В СВЕТА И ТРАДИЦИИТЕ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

1. Показатели за наблюдение и регулации на хазартния бизнес по света, в Европейския съюз и в България

1.1. Показатели и регулации в Съединените Американски Щати

1.2. Показатели и регулации в Азия

1.3. Показатели и регулации в Австралия

1.4. Показатели и регулации в Европейския съюз

1.5. Показатели и регулации в България

2. Анализ и оценка на финансово-икономическите и правните аспекти на хазартния бизнес в България

3. Анализ и оценка на социалните и етичните нагласи към хазартния бизнес в България

3.1. Анализ и оценка на резултатите от анкетните проучвания „Хазартът и аз. № 1“ и „Хазартът и аз. № 2“

3.2. Анализ и оценка на резултатите от дълбочинните интервюта

3.3. Основни изводи и предложения за усъвършенстване на хазартния бизнес и неговата регулация в България

4. Резултати и изводи от допълнителните дълбочинни интервюта

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

БИБЛИОГРАФИЯ

ПРИНОСИ

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА СЪДЪРЖАНИЕТО НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ГЛАВА ПЪРВА. ИСТОРИЧЕСКИ И ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ НА ХАЗАРТНИЯ БИЗНЕС

Глава първа на дисертационния труд е оформена в три параграфа, като първо се прави опит за извеждане на една пълна и общовалидна дефиниция за хазарта. Глава първа обхваща историческите и теоретичните аспекти на хазартния бизнес, като напълно естествено е всяко изследване да надникне в произхода на явлениято, да анализира неговото ставане и еволюция, както и теоретичната му обосновка (най-вече икономическа, финансова, регулаторна и социално-етична).

В това отношение дисертационния труд следва тази класическа логика.

1. Работна дефиниция за „хазарт“

В **Параграф 1** са разгледани различни гледни точки, принципи и философии около дефиницията на феномена “хазарт”. Задължително изискване при анализирането на каквито и да било въпроси свързани с богатата тематика около хазарта е да се определи какво всъщност е „хазарт“. Приемаме като синтез на всички анализирани определения, една добре рамкирана дефиниция: *хазарт е залагането на пари и/или друга ценност за залагания, върху напълно случайно събитие, което има непрогнозируем изход или върху друг тип събитие в което съществува елемент на случайност, с надежда и ясно намерение за спечелване на допълнително количество пари и/или друга ценност, но и с осъзнато разбиране за съществуващ риск от пълна или частична загуба.*

2. Възникване и еволюция на хазартния бизнес

В **Параграф 2** бива разгледана историята на хазартния бизнес в България и по света, в това число неговото възникване, еволюция през вековете до наши дни.

2.1. Началата на хазарта в Азия – като забавление и начин на живот

Параграф 2.1. проследява началото на хазарта отнесен към народите от далечна Азия. *Културите от азиатския свят поставят хазарта на изключително висока почит, сравнявайки ги с останалите страни по света. Това се доказва още в древността, когато честотата и обема на залаганията в източния свят надхвърля многократно случващото се в Северна Америка и Европа.*

2.2. Създаване и организиране на игри на късмета с търговска цел в Европа

Параграф 2.2. пренася поглед върху хазарта из европейският континент, където организирането на *игри на късмета с търговска цел* най-често се е провеждало на места, където широката общественост е свободна да залага срещу банка, която приема залози. Дори и преди математиците да са разработили систематичното разглеждане на случайността на теория, коварните комарджии в италианския град Венеция започнали да прилагат теории на вероятността в практически начини, които са щели да революционизират света на хазарта. *Италия е мястото, където се създава първото казино в света.* Икономически, социално и културно това е бил най-развития регион в Европа и не случайно Северна Италия била люлката на комерсиалния хазарт.

2.3. Америка – индианци, колонизатори и президенти, но и хазарт

В **Параграф 2.3.** вниманието съвсем логично се насочва към Америка, където хазартът предхожда републиката с няколко хиляди години, а американците обединяват няколко традиции, по-конкретно – европейски, индиански и африкански, в една по-голяма *хазартна култура*, която с напредъка на транспорта и комуникациите се разпространила из континента. *Подобно на испанците, първите британски заселници в Новия свят търсели изкупление и изкушение, било финансово или духовно, а понякога и двете.*

В началото на 20-ти век интересът към американските хазартни игри бил насочен към *иновативните техники и технологии*, машините (slot games). Вземайки предвид акцентът върху производството и механизацията, дошли с Втората индустриална

революция в края на 19 век, било въпрос на време някой да измисли *машина, която да „помогне“ на хората да играят по-бързо и по-ефективно*. От началото на 70-те години на 19 век, първите игрални машини, които наистина били механични и съвсем прости версии, известни първо като „coin in the slot machines“, а малко след това просто „слот машини“.

Разцветът на хазарта в Невада и Лас Вегас било причинено от Голямата депресия, като накарало изтъкнати местни дейци, големи хазартни оператори и бизнесмени да прегърнат идеята за все повече отваряне към хазартните игри.

2.4. Глобализацията на хазартния бизнес

В **Параграф 2.4.** се проследява глобализацията на хазартният бизнес по света започвайки от Азия, преминавайки през Европа и Америка.

Четиридесет мили западно от Хонконг, Макао се появил на световната сцена в средата на 16 век по времето на принц Хенри. Макао се радвал на златен век през 16-ти и 17-ти век като търговски портал към Азия, но Хонконг заменя Макао като основен търговски център на областта. Изправени пред упадък, властите на Макао предприели смела стъпка към *легализиране на хазарта*.

Сингапур следва пътя на Макао, съсредоточавайки се върху корабоплаването, производството и технологиите и туризма. На 26 май 2006 г. правителството обяви първия спечелил кандидат „Las Vegas Sends“, който беше избран да изгради курорта на „Marina Bay“. Казината в *Южна Корея* например датират от 1967 г. Остров Чеджу, наричан „Корейските Хавай“, се превърна в един от най-атрактивните курорти на Южна Корея, а за чуждестранните посетители. *Непал, Камбоджа и Филипините* имат работещ казино бизнес, а Филипините дори има процъфтяваща казино индустрия, чиято държавна корпорация „Philippine Amusement and Gaming Corporation“ (PAGCOR) отвори близо двадесет казина в цялата страна и се превърна в основен източник на държавни приходи. Дори *Северна Корея*, една от най-изолираните държави в света, отвори в Пхенян казина само за чужденци в края на 90-те години. Казино монополът на *Малайзия* е част от империята на милиардера Tan Sri Lim Goh Tong. Лим превърнал „Genting Highlands“ в един от най-големите курорти в света, обединяващ шест хотела с над 8000 стаи. За разлика от частичната забрана в Източна Азия, забраната на хазарта е почти абсолютна в преобладаващо мюсюлманските страни от *Близкия Изток и Северна*

Африка. В Ливан казиното „Beirut's Casino du Liban” било отворено през 1959 г. Египет десетилетия наред насърчавал малка казино индустрия, главно с цел генериране на приходи и придобиване на чуждестранна валута, но на египетските граждани тогава било забранено да играят. Саудитците били най-честите посетители на казината в Египет, въпреки че към тях се присъединявали американски и европейски туристи. Мароко и Тунис разполагат с няколко казина, които също като Египет и повечето мюсюлмански държави дълго време допускали само чуждестранни клиенти. Турция от 1969 г. редува разрешения и забрани, и така до 2013 г., когато хазартът е забранен за последен път. Израел, въпреки че нямал особени религиозни възражения срещу хазарта, не успява да разработи добре легалната казино индустрията на сушата, но круизните казино кораби и днес работят успешно извън пристанището Ейлат на Червено море. През 1998 г. „Oasis Casino“ беше отворено в Jericho (Йерихон) град под палестинската власт, което беше най-голямата частна инвестиция на територията.

2.5. Хазартът в България след Освобождението и по време на социализма

В Параграф 2.5. се разглежда хазартът в България след Освобождението и по време на социализма. Естествено, хазартът навлиза в България като мода и като модерност след Освобождението, развива се даже по времето на „реалния социализъм“, утвърждава се и даже се преекспонира по времето на „прехода“, включително и в наши дни. Съществуват сведения, че почти веднага след Освобождението на България (1878 г.), в страната е открито и първото казино. По ирония на съдбата рулетката била транспортирана от Австрия до пристанището в Лом с историческия кораб „Радецки“.

3. Съвременни аспекти на хазартния бизнес: финансово-икономически, обществени и социални, правни и етични

В Параграф 3 обстойно се разглеждат *съвременните аспекти на хазартния бизнес*, които най-общо биха моли да бъдат разделени и разгледани в три основни групи: финансово-икономически, обществени и социални, правни и етични.

Финансовите и икономическите аспекти могат да бъдат разгледани по няколко направления. Държавата и нейната роля по отношение на прилаганите данъчни политики и регулаторни мероприятия. Инвеститорите или операторите преследващи своя бизнес интерес. Обществото, което под една или друга форма очаква да получи

определена полезност и не на последно място играчът, крайният потребител на хазартния продукт или, с други думи, клиентът на тази услуга.

3.1. Участниците в съвременния хазартен бизнес и техните финансово-икономически интереси

В **Параграф 3.1.** се разглеждат участниците в съвременния хазартен бизнес и техните финансово-икономически интереси. Факт е, че хазарта е специфична дейност, от една страна, поради характерът на крайния продукт който произвежда, но от друга, поради принципите и правилата, въз основа на които тя се организира. Това съвсем логично поставя въпроса и за спецификата на преките участниците в нея.

Всяка една *държава* е участник от позиция на данъчен и регулаторен орган, както вече стана дума, но, разбира се, това не изключва и *пряката възможност изцяло или частично да притежава и развива хазартна дейност под формата на оператор.*

Без съмнение, дефинирането на хазартните игри беше трудна и сложна задача, но още голямо предизвикателството се оказва дефинирането, разкриването и съдържанието на интересите на *социалните субекти участващи в „играта“*, като резултат на пъстрата палитра от индивидуални причини и мотиви, които стоят зад тях.

3.2. Социални аспекти на хазартния бизнес

В **Параграф 3.2.** се разглеждат социалните аспекти на хазартния бизнес осъзнавайки, че хазартните игри са един *сложен социален феномен*, за който няма и не може да има нито еднозначна оценка за тях като цяло, нито пък една и съща оценка за техните разновидности. Винаги ще има мнения „за“ и „против“ тях, зависещи от гледната точка. Съотношението между „за“ и „против“ е различно за различните типове хазартни игри.

3.3. Правни и етични аспекти на хазартния бизнес

Параграф 3.3. разглежда правно-етичният аспект на хазартния бизнес и търсенето на вечния баланс между доброто и злото, между радостта и тъгата, между „трябва“ и „може“, между позволено и забранено, между правилно и грешно, между морално и аморално задава множество философски, но и съвсем човешки въпроси за размисъл.

Развитието на хазартния бизнес – по причината че има комплексни и разностранни финансово-икономически, социални, правни и етични измерения и влияния, на настоящия етап (през XXI век) е *много прецизно наблюдаван от държавните и*

европейските регулаторни органи, а по някои показатели – и в световен мащаб, което е позволило да се направят внимателни и точни анализи на неговото влияние, да се предприемат регулаторни мерки и приемат съществени закони, определящи рамките на допустимото въздействие.

Поставя се въпросът, дали България е постигнала хармонизиране на европейските стандарти за регулиране на хазартния бизнес, както и дали наистина в нашата страна се спазват приетите „добри практики“. За целта е необходима *адаптирана методика за оценка на финансовите, икономическите, социалните и правно-етичните аспекти на хазартния бизнес*, която да почива върху световните и европейските стандарти; на тази база е възможен анализ на „здравните“ характеристики на хазартния бизнес, който да послужи като своеобразен „рецептурник“ за бъдещи промени.

ГЛАВА ВТОРА: МЕТОДИКА ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ФИНАНСОВИТЕ, ИКОНОМИЧЕСКИТЕ, СОЦИАЛНИТЕ И ПРАВНО-ЕТИЧНИТЕ АСПЕКТИ НА ХАЗАРТНИЯ БИЗНЕС

В Глава втора от дисертационния труд се поставя въпросът за избор на *адекватна методика за изследване на хазартния бизнес* в България и какво е *необходимо да съдържа една подобна методика*.

Първо, трябва да представи екзактно дали хазартът в България се наблюдава по *адекватни показатели*, характерни за добрите практики в световен мащаб, но също така и най-вече дали хазартът в България съответства на добрите практики на страните-членки на Европейския съюз. Следователно, първият елемент на методиката е свързан с определяне на показателите за оценка на финансовите, икономическите, социалните, правните и етичните аспекти на хазартния бизнес.

Приемаме за *еталонни страни* на хазартния бизнес (благодарение на проучванията в първата част): САЩ, страните с развит хазарт в Азия и Австралия, както и страните-членки на Европейския съюз с утвърдени традиции и изградени статистически системи за наблюдение на индикаторите на този бизнес, както и утвърдените правни, културни и етични стандарти.

Колкото обаче и да са съществени количествените и качествените показатели, ако те не се представят *прозрачно в икономическата статистика на страната* (чрез НСИ), а също така и чрез отразяването им в приходната част на държавния бюджет, в приходната част на документацията в НАП и т.н., то тези показатели не показват състоянието на хазартния бизнес. Именно това ще е причината да се „надникне“ в системата за отчет, за данъчни приходи, за възможни празноти в националното отразяване на бизнеса.

Едно подобно изследване ще *опише „рамките“, в които задължително трябва да се впише българският хазартен бизнес.*

Второ, следователно, необходимо е и *отчитането на широкото обществено мнение* в страната чрез маркетингови и социологически изследвания. В обществото са налице няколко характерни сегмента, които имат пряко или косвено отношение към хазартния бизнес в България. От една страна, това са *организаторите* (икономическите агенти), които пряко участват в „производството“ на хазарта. В това отношение е възможно изследването да се раздели на две части: традиционни онлайн анкети и дълбочинни интервюта с основните хазартни агенти. Конкретно в нашата методика ще вмъкнем ползите, които ни се представят чрез онлайн анкети. От друга страна, това са *играчите, които пряко участват чрез собствени залагания*. Както обаче бе посочено в първата част, въпросът за зависимостта на играчите (както и за последиците за тях техните семейства) няма как да бъде пренебрегнат. И по тази линия могат и ще бъдат използвани методи за социологически и маркетингови проучвания, които са доказали своите безспорни предимства, така и специализирани за отношението към рекламата на хазарта. От трета страна, никак не е без значение и най-широкото *обществено мнение*, особено като се има предвид традиционният консерватизъм на българския гражданин. Дали ни харесва или не този консерватизъм, това не е от значение. Ако са налице доказателства, че такъв консерватизъм съществува, държавните регулации трябва да го отчетат, но не само като прикриват наличието на широкоразпространени хазартни игри, но и като действат по-санкциониращо (чрез данъците и таксите), отколкото се действа в други страни членки на Европейския съюз. И в това отношение изследването ще бъдат използвани специализирани анкети и допълнителни проучвания, които да разкрият палитрата на мненията в българското общество, а също и общото отношение към този специфичен пазар. Накрая, много ценен елемент на изследването би бил този за

конкурентоспособността на българския хазарт по отношение на другите страни-членки на ЕС.

На практика това означава да се създаде *адаптирана методика за изследване на хазартния бизнес* и за отношението на трите основни сегмента в обществото, имащи отношение към него, която да съдържа няколко взаимосвързани части:

1. Синтезирано изследване на *системата от показатели за наблюдение на хазартния бизнес* в света и в определени страни-членки на Европейския съюз. Паралелно със синтеза на системата от показатели ще върви синтез на *системите за пазарни регулации на хазартния бизнес*, на техните прилики и различия. Такова изследване ще ни представи финансовите и икономическите аспекти на хазартния бизнес в тези страни.

2. Стегнато *анкетно проучване „Хазартът и аз. № 1“* на отношението на трите описани сегмента към хазартния бизнес, което съдържа (по препоръка за възможно най-много отзовали се) 11 основни въпроси.

3. Разширено допълващо и обогатяващо *анкетно проучване „Хазартът и аз. № 2“* на отношението на трите описани сегмента към хазартния бизнес, но най-вече насочено към *активните играчи*, което съдържа 36 въпроси.

4. Допълващо и обогатяващо *дълбочинно интервю „Хазартът и аз. № 3“* на отношението на трите описани сегмента към хазартния бизнес, но най-вече насочено към *икономическите агенти в хазартния бизнес*, което съдържа 36 въпроси.

И анкетното проучване, и дълбочинните интервюта, трябва да подскажат *социалните, правните и етичните аспекти* на хазартния бизнес в България.

Следователно, отправният момент в по-нататъшното изследване ще бъде в посока да бъдат анализирани показателите за наблюдение и регулаторните режими в различни части на света, но с акцент най-вече върху „добрите практики“ и традициите на страните-членки на Европейския съюз в областта на хазартния бизнес. Именно това е *отправната точка, която позволява да се оцени доколко показателите а наблюдение и регулаторния режим в България отговарят на добрите стандарти и европейските традиции*, но също – и доколко са конкурентоспособни.

Това е и основната причина да се подбере една *каскадна методика за оценка на показатели и регулатори на хазартния бизнес*, която – сама по себе си е достатъчно продуктивна, за да отговори на въпроса дали България следва добрите практики и европейските традиции. С едно подобно изследване – чрез резултатите от анализа, ще е възможно да се оценят статистическата и правната рамка на осъществяване на хазартен бизнес в България.

Но същевременно – именно понеже хазартният бизнес се възприема от обществото, от играчите, от страничните наблюдатели и т.н. като особен феномен, една подобна конвенционална методика не е достатъчна. Затова нашето изследване ще бъде гарнирано с *анкетно проучване за потребителското поведение и общественото отношение към хазартния бизнес* (и към хазарта в най-общ смисъл като културен и социологически феномен), гарнирано с дълбочинни интервюта.

По този начин – чрез системата от четири изследователски инструменти - ще се анализират експертно и оценят сравнително компетентно финансовите, икономическите, социалните, правните и течните аспекти на хазартния бизнес в България.

ГЛАВА ТРЕТА: АНАЛИЗ И ОЦЕНКА НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО НА ФИНАНСОВИТЕ, ИКОНОМИЧЕСКИТЕ, СОЦИАЛНИТЕ, ПРАВНИТЕ И ЕТИЧНИТЕ АСПЕКТИ НА ХАЗАРТНИЯ БИЗНЕС В БЪЛГАРИЯ НА ФОНА НА ДОБРИТЕ ПРАКТИКИ В СВЕТА И ТРАДИЦИИТЕ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

В **Глава трета** от дисертацията се анализират и оценяват показателите за наблюдение и регулации на хазартния бизнес България и доколко се вписва в световните стандарти и добри практики в Европейския съюз; анализира се и се оценява отношението на икономически агенти, играчи и общественост към хазартния бизнес у нас, осъществен на база анкетните проучвания; анализ и оценка на резултатите от дълбочинните интервюта. Естествено, в заключение ще бъдат изведени както проблемите, възникващи и свързани с хазартния бизнес, така и идеите и предложенията за неговото усъвършенстване и по-добро регулиране в България.

1. Показатели за наблюдение и регулации на хазартния бизнес по света, в Европейския съюз и в България

В този **Параграф 1** ще бъде извършен *обзор на показателите за изследване на финансовите, икономическите, социалните и правно-етичните аспекти на хазартния бизнес по света и в Европейския съюз*, те ще бъдат съпоставени (като показатели, но и като данни) с българските, на чиято основа ще се обоснове *състоянието на хазартния бизнес у нас* с евентуални предположения и предложения за усъвършенстване както на неговото функциониране, така и чрез нарастване ползите за обществото.

Най-общо показателите, които следва да бъдат отчитани и заслужават внимание и интерес, са насочени към *три групи изследвания*.

Първата група е свързана с нуждата от вътрешнофирмен финансов, маркетингов и пазарен анализ, за целите на взимане на най-правилните решения и прилагане на най-ефективните мероприятия в краткосрочен, средносрочен и дългосрочен план от страна на стратегическият мениджмънт.

Втората група е свързана с почти идентични нужди, но покриващи интереса на държавата (данъчни ползи) и обществото (коефициент „вреда/ползност“). Показателите от тази група на места са огледални, в някои анализи показват двете страни на една и съща монета, а някъде са в конфликт с предходните. Тези показатели изискват още по-голяма отговорност при събирането, достоверността, анализа и последващите от това решения. Бизнесът се мотивира, решава и действа единствено от гледище финансов интерес, но държавата има по-голяма и отговорна задача, а именно освен финансовия интерес на бизнеса, финансовия интерес на държавата, но и обществената полза.

Третата група показатели са свързани с нуждите и дейността на неправителствени организации, някои от които се ангажират с публични доклади и препоръки, свързани с теми, и проблеми, засягащи и засягани от хазартната индустрия. Всяка една юрисдикция изисква, събира, обработва и анализира различна по обем информация, в зависимост от свободата на пазара, дълбочината до която си поставя за цел да достигне и проблемите, които се опитва да разреши.

Нека да разгледаме *няколко напълно различни региона, начини на регулиране и избори на модели за целта, и показателите*, взимани под внимание на съответното място.

1.1. Показатели и регулации в Съединените Американски Щати

В **Параграф 1.1.** се разглеждат показателите и регулациите касаещи хазартната индустрия в Съединените Американски Щати, които американският конгрес определя въз основа на т.н. „*Commerce Clause*“. Той налага общата национална рамка (или иначе казано: „голямата картина“) в индустрията. От друга страна обаче, всеки отделен щат има своята автономност да определя допълнителни регулации и да налага ограничения и изисквания към хазартните оператори.

Може да се заключи, че властите в САЩ и властите в отделните щати внимателно наблюдават и старателно регулират хазартния бизнес, което дава *добри финансови, икономически, социални и етични резултати.*

1.2. Показатели и регулации в Азия

В **Параграф 1.2** са разгледани показателите и регулациите в Азия, имайки предвид, че азиатците представляват повече от 60% от световното население, така че е съвсем логично в момента този регион представлява и *най-големият пазар на хазарт в света.* Правителството на Макао налага данъци към хазартните оператори от 39% върху „GGR“, като 35% са насочени пряко към държавата (бюджета на Макао), а останалите 5% се използват под различна форма за полезни за обществени каузи и начинания (PwC, 19 July 2022).

Хазартът в Китайската народна република (КНР) е забранен от закона, но изключение правят административните територии: Макао, Хонконг и Тайван.

В *Хонконг* някои форми на хазарт са законни, стига да се организират и управляват от правителствено финансираният „Hong Kong Jockey Club“ („HKJC“).

В *Сингапур* има две официални казина „Resorts World Sentosa“ и „Marina Bay Sands“. Две други организации „Singapore Pools“ и „Singapore Turf Club“ контролират лотарийните игри и спортните залагания.

В *Япония* темата с хазарта е в известна степен противоречива. Въпреки че хазартът е официално забранен от наказателния кодекс на Япония, възможностите за участие в хазартни игри са повсеместни.

1.3. Показатели и регулации в Австралия

В **Параграф 1.3.** са разгледани показателите и регулациите в Австралия. Трябва да отбележим, че австралийците са *най-много губещите на хазартни игри в света на единица играч*. Те губят над 25 млрд. долара годишно на хазарт, а загубите на възрастен играч годишно са 1277 австралийски долара, което обаче бележи спад спрямо 2001–2002 г. (Australian Institute of Health and Welfare, 16.09.2021)

1.4. Показатели и регулации в Европейския съюз

В **Параграф 1.4.** се проследяват показателите и регулациите свързани с хазарта в Европа, като *един от най-големите пазари* в света. В бъдеще се очаква Европа да претърпи *още по-значителен растеж на пазара на хазартни игри с фокус върху онлайн сегмента*. Съществуват значителни разлики в частта, която заема онлайн хазарта на всеки отделен европейски пазар, но интерес провокира освен *връзката онлайн-наземн хазарт и онлайн-обем на приходите от хазарт*. Анализаторите започнаха да вярват, че *секторът на онлайн хазарта има доста добър потенциал за бъдещи перспективи и финансов просперитет*.

Като следствие на анализ на показателите за наблюдение и регулаторните режими в различни части на света, но с акцент най-вече върху „добрите практики“ и традициите на страните-членки на Европейския съюз в областта на хазартния бизнес се обособи *отпраната точка, която позволява да се оцени доколко показателите а наблюдение и регулаторния режим в България отговарят на добрите стандарти и европейските традиции*, но също – и доколко са конкурентоспособни.

Това е основната причина да се подбере една **каскадна методика за оценка на показатели и регулатори на хазартния бизнес**, която – сама по себе си е достатъчно продуктивна, за да отговори на въпроса дали България следва добрите практики и европейските традиции. С едно подобно изследване – чрез резултатите от анализа, ще е възможно да се оценят статистическата и правната рамка на осъществяване на хазартен бизнес в България.

Но същевременно – именно понеже хазартният бизнес се възприема от обществото, от играчите, от страничните наблюдатели и т.н. като особен феномен, една подобна конвенционална методика не е достатъчна. Затова нашето изследване ще бъде гарнирано с **анкетно проучване за потребителското поведение и общественото**

отношение към хазартния бизнес (и към хазарта в най-общ смисъл като културен и социологически феномен).

1.5. Показатели и регулации в България

В **Параграф 1.5.** съвсем естествено се разглеждат показателите и регулациите свързани с хазартния бизнес в България, което по-късно може да подсказва необходимите промени в нашата страна на фона именно на добрите практики в света и в Европейския съюз. Традиционно отчетността на хазартния сектор в България, нейната прозрачност и достоверност на показателите, особено в публичните общодостъпни източници е *силно ограничена и изкривена, а дори в определени периоди тя почти изцяло липсва.*

Информацията предоставена от НАП е в посока общи разпоредби, изисквания, нормативна база, бланки, декларации и пр., но *НЕ и общодостъпни финансови данни по подобие на европейските и световни практики.* Искане или не искане, България ще *трябва да интегрира и хармонизира своите наблюдавани показатели и регулации.*

Известно е обаче, че съществуват редица *показатели, съблюдаването на които би могло да изведе една полезна, валидна и обективна информираност относно трудния баланс „ползност-вреда“.*

Въпреки че, на пръв поглед, информацията по различни показатели изглежда грижливо събирана и в основни линии е минимално достатъчна за провеждането на европейски тип държавни регулации, остават дълбоки съмнения че през този век определени *частни интереси, придружени с корупционни практики, не само са „регулирали“* законовите промени, *но и са постигнали силно „оттегляне“ на държавата* по линия на контрол и данъчни приходи. Факт е, че „Големите пари“ и в други европейски страни са подтикнали към лобизъм, но също така е факт, че ЕС гледа под лупа подобни прояви и реагира сравнително адекватно, особено когато хазартът спонсорира политическите партии.

2. Анализ и оценка на финансово-икономическите и правните аспекти на хазартния бизнес в България

В **Параграф 2.** се анализират *финансово-икономическите аспекти на хазартния сектор* в България върху финансово-икономически показатели, като обем на съществуващият пазар, данъчни постъпления, трудова заетост, социално отражение и

пр., което би могло да се направи въз основа данни от преди 2019 г. и то с много условности и допускания, поради компрометираната към онзи момент (период) среда, която апропо доведе и до закриване на „ДКХ“.

По последна информация (няма по-нова към октомври 2022 г.!), *общият оборот от хазартна дейност в България за периода 2018-2019 година* беше над 3 млрд. лв., а данъчните постъпления от хазарт за същите отчетни периоди възлизат на около 177 млн. лв. На базата световните тенденции и показатели, допълнени от изчисления и допускания свързани с политиките и правилата на „толерантната“ данъчната политика, правилата за изплащане на печалби и награди и т.н., можем да предположим, че *брутния доход от хазартна дейност на частните оператори в България е отчетливо по-висок в сравнение с други държави*.

Що се отнася до приходите на държавата в резултат от съвкупната хазартна дейност, не само непрофесионалистите, но и професионалните изследователи ще срещнат *огромна трудност и даже невъзможност да получат ясна и подробна картина за състоянието на този бизнес, камо ли за неговата публичност*. Това ще бъде доказано по-долу, но още тук ще споменем, че, например, в „Доклад по отчета за изпълнението на държавния бюджет на Република България за 2021 година“ думата „хазарт“ се среща точно 10 пъти, но без конкретика.

Ключова *роля за увеличаване размера на събираните такси* след 2014 г. оказват въведените нови промени (чл.30, ал.3 и ал.4) с изм. и доп. на Закона за хазарта (ДВ, бр.1 от 03.01.2014 г.) в сила от 01.01.2014 г. Това увеличение е свързано с регулацията на онлайн залаганията и въведената двукомпонентна такса (100 000 лв. + 20 % от разликата приети залози - изплатени печалби), с големия брой подадени писмени искания за организиране на онлайн залагания, както и с издадените на български и чуждестранни компании такива лицензи.

Като следствие на тези законови промени тогава се оформи *„възможност“ за големите частни лотарийни оператори в България, въз основа на която през следващите 5 години те внасяха по-малко данъци в хазната*.

След закриване на „ДКХ“, официалното подхвърляне на дейността и в структурата на „НАП“, и то пряко под надзора на изпълнителния директор и/или негов заместник, *голяма част от данните оповестени в официалния сайт на „ДКХ“ до онзи момент*,

вече не са достъпни и налични. Към настоящият момент официални данни свързани с държавните приходи от хазарт могат да бъдат видени в разширените доклади по отчета за изпълнението на държавния бюджет на Република България.

Липсата на точна информация за приходите на частните хазартни компании на годишна база, създава трудности – дори невъзможност – да се извърши коректен анализ на пазарната структура и оценка на конкуренцията, но въпреки това се вижда ясно, че резултатите на частните лотарийни игри за същия период бележат връх.

Резултатите от развитието на хазартната дейност, отнесени към приходната част на бюджета на държавата и интересите на частния сектор са видими, добре проследим и точно оценени. Но също така неоспоримо доказани са потенциалните вреди, който носи за обществото като цяло и за отделния човек в частност.

Днес данъчната философия прилагана върху хазарта в България все още следва двукомпонентна (твърда такса + % данък) непрогресивна логика. *Облагането на печалбата на играч след практикуване на хазартни игри се определя от „Закона за Данъците върху Доходите на Физическите Лица“. Съгласно настоящия закон регламент, какъвто и да е размерът на спечелената парична сума от игри на хазарта, тя не е данъчно облагаема и реално играчът получава пълния ѝ размер.*

В определени периоди законовата рамка и в частност данъчната система определяща средата за развитие на хазартен бизнес в Р. България може да бъде определена, като форма на „*европейски данъчен Рай*“ за организаторите на хазартни игри.

3. Анализ и оценка на социалните и етичните нагласи към хазартния бизнес в България

В **Параграф 3.** въз основа на избраните методи дотук са изследвани статистически наблюдаваните показатели и регулаторните механизми – като цяло условията на хазарт, в България и по света. Спецификата и особеностите на темата „хазарт“ изискват прилагането на адаптираната каскадна методика за неговото комплексно и задълбочено научно изследване и в посока на *социалните и етичните аспекти на този вид бизнес*. Способите избрани за нуждите и целите на настоящата дисертация са посочени във втора глава, както следва:

- анкетно проучване под името „Хазартът и аз. № 1“, реализирано в края на м. май 2021 г.
- анкетно проучване под името „Хазартът и аз. № 2“, реализирано през м. март 2022 г.
- дълбочинни интервюта, насочени към някои от ключовите за сектора хазарт фигури, проведени през м. септември-октомври 2022 г.
- сравнителен анализ, съпоставящ, от една страна, резултатите от проучванията, но и практиките прилагани на различните пазари, проведен през м. октомври 2022 г.

Първоначално ще бъдат представени изводите от двете анкетни проучвания.

3.1. Анализ и оценка на резултатите от анкетните проучвания „Хазартът и аз. № 1“ и „Хазартът и аз. № 2“

В **Параграф 3.1.** са анализирани резултатите от първото анкетно проучване „Хазартът и аз. № 1“, което покри аудитория от 217 души, български граждани, лица от смесен пол, на възраст от 18 до 80 години, на случаен принцип „отзовали се“. В това първо проучване на вниманието на респондентите бяха поставени 11 въпроса; а във второто „Хазартът и аз. № 2“ въпросите бяха 36, като 11 от тях бяха повторени от първото проучване за потвърждаване на първоначалните изводи; естествено, поради изискването за значително време за отговорите о втората анкета, отзовалите се бяха 173 на брой. Въпросите бяха внимателно разпределени в различни групи/теми, започващи с общи въпроси, свързани с хазарта, преминаващи през такива, които търсят отговори свързани с т.н. проблемен хазарт, въпроси свързани със социалните и правно-етичните норми и възприятия и завършващи по възможност и с финансово-икономически такива.

Мнението на хората е такова, каквото е, но е важно и еднозначно за изследването. Както вече споменахме, високият налог (данък, такса, акциз, мито и пр.) бързо се превръща в стимул за държавата да насърчава тази дейност, а ниския такъв е продукт на лобизъм или корупция. Хазартът трябва действително да бъде маргинализиран, изваден от масовия пазар и *превърнат в луксозна и труднодостъпна стока*. Той следва логистично да се събере, като се обособят 3-4 специализирани зони за хазарт осъществяван от частни хазартни оператори, но под стриктен контрол от страна на държавата и при много ясна, и строга регулация, както и силно завишени критерии към операторите.

От тук нататък продължаваме с анализ на още 23 бр. въпроси и техните отговори зададени по теми, но само към групата анкетирани във второто проучване „Хазартът и аз. № 2”. Последващите 8 бр. кръгови графики покриват резултатите от зададени въпроси с конкретна насоченост *„проблемен хазарт”* и *„патологичен хазарт”*, като маркират състоянието на обществото по този рисков и съвсем не за пренебрегване показател.

Разнообразието в мненията при двете анкети насочва към мисълта, че най-важният социален аспект на хазарта е предотвратяването на придобиването на *хазартна зависимост или патологично разстройство*, свързано с хазарт.

Патологичното разстройство свързано с хазарт се характеризира с неконтролирани залагания, извън всякаква граница на социално-приемливата или за забавление активност, така че има сериозни последици за личността и за живота на залагащия. Хората, които страдат от хазартна зависимост може да загубят всичките си спестявания, може да се вълечат в престъпления (кражби, подправяне на чекове, злоупотреби свързани с пари), за да си набавят нужните суми пари за техния „навик”. Много значими взаимоотношения и работата могат да бъдат загубени от пристрастените към хазарта.

Хазартната зависимост е пример за процес или поведенческа зависимост, която се различава от зависимостите, свързани с вещества като тютюн, алкохол, храна, наркотици. При поведенческата зависимост „вълната”, „надрусването” идва от серия от действия, постъпки, които са свързани с поведението. При хазартната зависимост еуфорията идва от социалната атмосфера или групата, която се събира в казиното, бинго-залата или трасето за състезания, а също така вълнението идва от поемането на рискове. Някои хазартно зависими имат „щастливи” аксесоари , облекло, талисмани, които носят със себе си, когато залагат. Някои път само докосването до талисмана, аксесоарите или любимото облекло е достатъчно за предизвикването на „еуфория”.

Хората с хазартна зависимост могат да се ангажират с различни типове хазартни игри или активности. Най-разпространени са „игрите на късмета или щастието” в казината – слот-машинки, рулетка, карти. Много от тези игри са достъпни в Интернет – пространството, като главната разлика е, че не се използват чипове или банкноти, а кредитни карти.

Хазартната зависимост се развива бавно във времето. Хората могат да започнат с приемливо социално и за забавление залагане и постепенно да се пристрастят докато развият патологично разстройство. В повечето случаи зависимостта се развива за няколко години, макар че има случаи когато има хора, залагали в продължение на 10 г. контролирано и под въздействието на голям стрес като развод или загуба на работа да развият натрапливо разстройство, свързано с хазарт.

*Няма известни досега биологични причини за хазартната зависимост. Има обаче доста сериозни психологични причини за хазартната зависимост. Много голяма причина за развитието на хазартна зависимост е и лесния достъп до игри, свързани със залагания – казина, пунктове за евро футбол, интернет-покер, бинго-зали. Има теории, които твърдят че *причините за патологичния хазарт* са свързани с когнитивни нарушения, а не толкова с проблеми в настроението. Хазартната зависимост се свързва с дисфункционални мисловни модели. *Симптомите на хазартната зависимост* включват свръх ангажираност със залагания, която разстройва социалното функциониране, както и професионалните ангажименти на личността. Много често зависимият не може да контролира своето поведение, свързано с хазарта, продължава да залага и да ходи в казиното въпреки опитите да се откаже или да го спрат.*

Хазартната зависимост се диагностицира, когато засегнатите близки или семейство на зависимия или самия той декларират този проблем. Отричането е много характерно за зависимия към хазарт. За да се диагностицира един човек като зависим към хазарт той трябва да има следните симптоми, за да покрива критериите за разстройство за последните 12 месеца (Министерство на здравеопазването, 2022):

- Да мисли за залагане през цялото време.
- Да залага все по-големи суми пари, когато залага.
- Да се опитва да спре да залага, но да се е провалил в тези опити.
- Да става раздразнителен или да има честа смяна на настроенията, когато спира да залага.
- Да използва хазарта като начин за бягане от други проблеми.
- Да продължава да залага за да се опита да си върне загубените пари („преследване”).
- Да лъже за сериозността и честотата, свързана с хазартните игри.

- Да се опита да си набави пари за залагания чрез въвличане в незаконни или неморални дейности.
- Да има проблеми в работата и семейството, причинени от хазарта.
- Да разчита на други хора или близките да покриват финансовите проблеми, причинени от хазарта.

Необходимо е *да се разграничи хазартната зависимост от социалния хазарт*, който е характерен за прекарване на свободното време с приятели, залагания за ограничен период от време, когато има граница на парите които човек си поставя, че може да загуби.

3.2 Основни изводи и предложения за усъвършенстване на хазартния бизнес и неговата регулация в България

В **Параграф 3.2** са направени оценки за общото състояние на картината обрисувача хазартния бизнес в България, направени са основни изводи и предложения за неговото усъвършенстване, фокусирайки се върху годините след „Прехода“ от централизирана планова икономика към децентрализирана пазарна икономика, довели до безкрайни „свободни“ възможности за манипулиране и проявления на частни инициативи с огромни печалби, *не може да бъде характеризирана като висока*. Липсата на прозрачност и точна отчетност в почти всички елементи, конституиращи хазартния бизнес, са само едни от причините за такава ниска оценка. През годините хазартният бизнес съвсем естествено извървя своя път на растеж, така като и повечето други икономически сектори в България, и придоби поне привидно по-модерна фасада. Тази фасада претърпя пълен крах пред 2020 г., когато скандалите и медийните разкрития показаха, че хазартът е свързан с огромни корупционни практики и „законово“ укриване на данъци, което закономерно доведе до ограничаване на частните лотарийни игри и последващи „естествени“ фалити.

Липсата на гаранции за защита на държавния и обществен интерес, в частност интереса на всеки отделен играч, е огромен проблем, който съвсем тенденциозно се замита в страни и се отлага във времето. Това или е дефицит на познание от страна на законодателя и контролиращите органи, или е съзнателно добре обмислено и мотивирано деяние. Това същото откровено се виждаше през годините, но много ясно и категорично се усети през последните няколко от тях, особено през периода 2020-2022 г. Облечено във факти, дори само едната година „данъчна ваканция“ за лотарийните

игри през 2014 г. е категорично оценено като режисирано ощетяване на бюджета по линия на същите с 693 109 261,66 лева е катастрофа за имиджа на институциите и факт, който не може да прикрие корупцията. Усещането за пълна принадлежност на хазартния бизнес към престъпния свят; силно занижения държавен контрол, дори обвиненията за подпомагане, консултиране и инженеринг от страна на най-висшите органи на държавната власт, а именно как да бъдат изпълнени поредица от законодателни и данъчни престъпления, така щото в последна сметка да бъде възможно тяхното отписване, узаконяване и подпечатване с бял държавен печат, са беда. В полето на тази държавна егида попада и практическото, чиновническо унищожение на всяка „чужда” конкуренция, опитваща да се наложи в сектора, но и фактическото сплашване на потенциалната такава, която на база предварителна оценка на бизнес средата в България не би и помислила да опита законовия ред. Тази контролирана конкурентна среда, водеща до пълна липсата на свободна пазарна конкуренция, ограничи навлизането на големи и доказани световни хазартни оператори, от които беше възможно да се почерпи опит и които да покажат модел, утвърден далеч по-рано във времето, но също така не позволи на малки, локални играчи да се развият самостоятелно. Нещо повече, хазартният бизнес в годините на прехода са развиваше по (анти) логиката на заграбване на конкурентите, ако такива се осмеляваха да се появят; заграбване средствата на клиентите (де факто и де юре); заграбване (приватизиране в частен интерес) на регулаторните органи.

Философията и логиката на хазартния бизнес в по-развитите страни почиват на други механизми и се подпират върху други работещи формули и доказани стълбове. Желанието за „бързи и лесни печалби”, чрез участие в хазартната индустрия на всеки търсещ предприемач е съвсем естествено, първично и логично, но възможността на отделния физически и юридически субект да поема гаранции и последващи отговорности е нещо съвсем различно. Изискването за сигурни и ясни гаранции трябва да бъде едновременно аксиома и теорема по отношение на организирането на хазартни игри. Този атрибут е неотменен и присъщ норматив за сложната материя хазарт, което и го изважда от общоприетия шаблон очертаващ широко разпространените разбирания за изисквания, организация и контрол на бизнеса изобщо. Мотото, което трябва да се чете и възприема от предприемачите, желаещи да развият хазартна дейност не е „Желание за бързи и лесни печалби”, а „Желание за бавни, но сигурни печалби, минаващи през пълни гаранции”. Така погледнато, оператор на хазартни игри би

следвало да бъде структура (в т.ч. юридически и физически субект/и), която да бъде реално подложена на тежка процедура по проверка на редица трудни за постигане критерии, гарантиращи ангажимента към държавата и обществото. Отново ще споменем обстоятелството, например, че „Camelot Group” е собственост на „Ontario Teacher”s Pension Plan”, която независима организация в общ смисъл е учителски пенсионен фонд. Не силови структури трябва да експлоатират хазартния сектор, а сигурни икономически структури трябва да го развиват. Обективно погледнато през последните години, особено с навлизането на онлайн платформите позволяващи достъп и премахващи граници, на българския пазар стъпиха и някои от най-големите букмейкъри приемащи залози, начело с най-големия от сред тях „Bet 365”. Тази възможност за достъп до пазари и клиенти, от една страна, изключи физическия риск при изграждане на хазартна операция на земя в рисков пазар, какъвто е този в източна Европа от една страна. А от друга страна, съвсем естествено елиминира огромната част силови хазартни играчи (оператори), които нямаха потенциала, преценката, интелекта, човешкия ресурс, бързината и пр., за да останат в бизнеса. Онлайн хазартът дава неограничени възможности по отношение на разстояние, обем играещи и разнообразие от игри, като по този си признак покрива всичко за всички на едно място тук и сега на момента. Дава възможност за залагане на безкрайно популярните спортни залози по видове спорт в реално време дори; възможност за игра на всякакъв вид виртуални игри от слот до американска рулетка, блек джек, покер и пр.; всякакъв вид реални хазартни игри изпълнени върху така популярния „live streaming” в реално време с живи крупиета от специално изградени за целта студия; до лотарийни игри, бинго, лото и томболи. Всичко това възможно на едно място, по всяко време на деня и нощта, обезпечено с почти всички познати днес платежни инструменти и процесори в една „дръжка”, наречена мобилен телефон, или всяко друго мобилно/стационарно устройство.

Независимо от експанзията на онлайн каналите, предоставящи на потребителите в България „привилегията” да залагат и да насочват средства извън страната, а у нас в бюджета да остават само данъците и таксите, *назаемните хазартни операции все още задържат по-големия дял от пазара*, но, разбира се, търпят трансформация по посока от „Ridotto” към „Las Vegas” или иначе казано – от романтизъм към практицизъм. Ниско при хората, близо до масите, достъпно за всички, вече задоволяващи не само страсти и нужди до вчера привилегия за отбрани кръгове, но и такива на съвсем битово ниво като топла храна, музика, танци и пр. обобщени в т.н. цялостно преживяване.

4. Резултати и изводи от допълнителните дълбочинни интервюта

В Параграф 4. са представени и анализирани резултатите от допълнителните дълбочинни интервюта. Като следствие от опита за изпълнение на финално проучване, чрез метода на дълбочинното интервю се постигнаха противоречиви, но така също съвсем очаквани резултати и реакции. Поставени бяха *13 важни отворени въпроса*, които силно вълнуват моите мисли и научно изследване, като професионалист, но и като гражданин, като съм убеден в това, че вълнуват и голяма част от обществеността, защото съм го изследвал.

Бяха потърсени за мнение (явно или анонимно) и принципна позиция няколко *различни участници в хазартния бизнес* имащи своята роля, функция и място.

Първо, въпросите за обсъждане бяха насочени към *държавата-регулатор* в лицето на Министъра на младежта и спорта, към Националната агенция за приходите (до директор „Надзор върху хазарта и хазартните дейности“) и към Председателя на Съвета за електронни медии (СЕМ). Трите държавни институции, пряко ангажирани и повече или по-малко отговорни за един и друг елементи от хазартната индустрия в България, не отговориха на официалните запитвания или след кратка кореспонденция прекратиха всякакви опити за контакт. Председателят на СЕМ пое ангажимент за разговор-интервю, но в последващ момент изгуби „желание“ за това.

Второ, въпросите бяха насочени към *собственици (босове) на водещи български компании*, определящи климата и темпото в хазартния бизнес през последните 30 години. Някои от тях лично изразиха първосигнално желание да се включат в дълбочинните интервюта, но след като се запознаха с нормалността на въпросите, изгубиха „интерес“.

Трето, въпросите бяха насочени към *активните играчи*, които упражняват хазарт. Отговорите от на практика единствената малка на брой група (8 души), а именно тази на играчите, проявила смелост, доблест и кураж да изкаже анонимното си мнение по поставените въпроси е представена тук. По желание на респондентите те не са представени с имената и позициите си в обществото, като са кодирани като „икономически агенти“ от 1 до 8; от № 1 до № 7 са настоящи играчи, а № 8 е „бивш“ играч, който от години не играе.

Разсъждавайки аналитично и подхождайки прагматично съобразно *абдикирането от заемане на позиция от страна на държавните регулаторни органи и собствениците на хазартни оператори* в България стигам до логични изводи и заключения, носещи по-ясни и категорични отговори дори ако бяха отговорили на онези въпроси поставени в анкетата на дълбочинните интервюта. Очевидно за всички, че е по-лесно и удобно, фино да заобикаляш и плъзгаш встрани отговорите на най-логични и нормални въпроси, поставени дори без икономически и/или медиен интерес, а само за целите на приложната наука. Това вероятно е по линия на логиката, че отговорите на поставените въпроси са ясни за всички, което е самата истина. Отговорите на поставените въпроси са явни и еднозначни и на тях е отговорено вече, както от отговорните държавни институции, така и от отговорните хазартни оператори. Отговорите са дадени през годините, чрез: надлежно приетите от НАП замазани годишни финансови отчети на букмейкърите; решенията на шефки/ове на бюджетни комисии; повдигнатите процесуално-следствени действия към не един председатели на държавни комисии (справка несъществуващата ДКХ); съзнателното (без)действие и (без)хаберие от страна на Министерството на финансите, ДАНС и службите, СЕМ, КЗК, КЗП; чрез катастрофалните резултати на Българския спортен тотализатор през годините; и като един своеобразен апотеоз, чрез „войната“ между хазартни босове довела до много признания и самопризнания от същите, дори без някой да задава въпроси от анкета за научно изследване.

Краткият прочит на резултатите от *дълбочинните интервюта върху активните играчи на хазартни игри* се събира в обобщението, че хората си дават сметка „що е то хазарт“ в най-общ план. Имат ясна представа и успяват да формулират приемлива макар и не пълна дефиниция описваща неговата природа, психология и дори икономика. Голямата част възприемат хазартните игри като нещо приемливо и нормално, което трябва да съществува, но разбира се, с много условности, касаещи социалния и здравен статус на потенциалните играчи, тяхната физическа, но и психическа зрелост. Това преминава през правилното, екзактно таргетиране на качествена и полезна за бизнеса клиентска маса от състоятелни играчи, чрез арсенала и способите на всички познати маркетингови инструменти, но под дебелата лупа на регулация и контрол от страна на законодателя, агенциите, правителствени и не правителствени организации и обществеността.

Оценката на интервюираните играчи е силно поляризирана по отношение *монополизирането на лотарийните игри* през 2020 г. от страна на държавата. Това вероятно е рефлексия на една принципна обществена нагласа и позиция по отношение понятието монопол и неговото възможно място в свободния пазар, както и разбирането за свободата изобщо. Хората разбират функцията, ефекта и мащаба от появата на големите букмейкърски компании в спорта, но определено отчитат по-голямо негативно влияние за сорта по света. На местно ниво сякаш се долавя една приятна носталгия към спортните успехи на родните спортисти от времето, когато държавата се грижеше изцяло за тях. За жалост обаче моделът за една такава грижа преминава в известна степен през отчисленията на БСТ, а запитаните не са убедени, че дейността на ТОТО-то реално подпомага спорта, културата и други добри каузи, както е разписано по закон и че средствата се разходват по предназначение. Анкетираните са на различни мнения и по линия на поставения въпрос дали т.н. „мек хазарт“ трябва да бъде разпространяван свободно в общодостъпни търговски обекти. Съвсем логично онези от анкетираните, които вярват че „мекия хазарт“ трябва да се предлага свободно и в неспециализирани за целта обекти, вярват също и че хазартът е важен за българската икономика и води до икономически растеж, както и че има правопрпорционална връзка между хазартния сектор, туризма и останалите сектори на икономиката на страната. Точно както и хазартните босове, а може би и държавните-регулатори в определени периоди. На последните три от въпросите, поставени към интервюираните, бяха засегнати темата за евентуално разширяване на хазартния сектор в България през по-активна държавна политика и темите за адекватността на таксуването и данъчното облагане, както на хазартните оператори, но така и на индивидуалните играчи.

Ясно се вижда от отговорите, че е достатъчно *хазартно* навсякъде около нас и политика по разширяването му никой не иска. Така също не искат и облагане на индивидуалните печалби на играчите, което е съвсем естествено и логично съобразно профила на интервюираните (активни играчи). Хората обаче традиционно не разбират принципите и логиките за финансиране на една държава, така както не разбират, че държавата са именно хората, които я съставляват, но успоредно с това повлияни от дългогодишен изморителен и мъчен дебат по линия за/против; полезен/вреден е например „плоският“ данък, те дават разнопосочни мнения на въпроса адекватно ли е облагането на хазартния бизнес в България. Това, разбира се, е въпрос и на познания, интелект, усещания, преднамереност, опита и пр.

По тази причина *задълбоченият научен подход към хазартния бизнес* ще привнесе допълнителна полезност в сектора. От една страна, ще доведе до по-голяма ефективността на процесите в самия сектор, а от друга страна, ще фокусира вниманието към всеки отделен играч в частност, като част от отговорността към обществото в неговата цялост.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Препоръките (и респективно приносите на настоящата дисертация) са свързани с редица практики, някои от които отдавна познати по света, но не възприети у нас, други пък привидно възприети и изцяло заобикаляни.

За никого не е тайна това, че резки завои във фискалната политика са нещо все по-трудно осъществимо в неолиберални общества и икономики като българската. Там, където всеки по своему се усеща силен и самодостатъчен, и яростно пледира за „малка“ държава, макар в трудни моменти да се нуждае от силна такава, но без да разбира пътя към нея. Парадоксално, но факт е това, че *управленският елит все по-трудно проявява смелост да се противопостави на корпоративните интереси в полза на обществените* такива, като предприеме мерки, с които да ограничи огромните, неоправдани и нелогични свръх печалби в частния сектор като този на хазартния бизнес. Осъзнато политиките законотворци „евтино“ се огъват пред все по-мощният и силен корпоративен капитал, вместо това той да бъде впрегнат в полза на обществен интерес и благополучие, така щото по този модел капиталът отново да се върне обратно и в по-голям обем към всички.

Много политически угодно е днес удобно да се обръщаме към историята, но без да я познаваме или ако я познаваме, то йезуитски да я изопачаваме. Част от приноса на настоящата разработка е извеждането на *обективен, макар и не напълно изчерпателен исторически обзор на хазартния бизнес по целия свят*. Опитът да бъдат събрани и обобщени историческите факти и обстоятелства около развитието на хазартния бизнес въобще. Мотивите, целите и предпоставките за неговата поява като социален феномен, последващото налагане сред хората по една или друга форма и комерсиално му овладяване. Да се изведат истинските причини (добри и лоши) и подбуди (користни и идеалистични) за неговото комерсиално развитие през годините и превръщането му в модерност и култура. С това се цели *да бъдат очертани добрите практики приети и*

установени в най-развитите европейски и световни пазари като: Великобритания, Франция, Италия, Германия, Испания, Америка, Азия, Австралия и т.н., както да се отчетат и техните естествени грешки и слабости.

Да отчете, анализира и оцени същите *тези практики, прилагани в България, анализирайки и сравнявайки я с онези водещите пазари*. Прави се опит да се обобщят и визуализират общественото мнение, нагласи, разбиране, усещане, очаквания и пр. свързани с хазартния бизнес у нас. Да се изведат принципни препоръки, които нямат претенция за изчерпателност, но следва да бъдат периодично експертно преглеждани, анализирани, оценявани и актуализирани, където и когато това е нужно. Изготвянето и публичното предоставяне на ясна, точна и подредена информация отнасяща се за хазартния сектор, без това разбира се да накърнява и/или поставя в риск от споделяне на критична за бизнеса търговска информация. Към настоящият момент прозрачността, достъпът и верността на информацията, касаеща този сектор от икономиката, е много незадоволителна. Базата от данни в България свързана с хазартния бизнес, която проследява и предоставя показатели и индикатори към обществото, е в катастрофално непрозрачно състояние, за разлика от държави като Великобритания, САЩ или Сингапур например. Все още се е жив моделът на прикриване на информация, а не на разкриване на такава. Все още правим догадки и наместваме финансови пъзели, за да предположим най-базови, търговски нечувствителни за бизнеса показатели, като например: общ обем на направените залози в България; частта на наземния към частта на онлайн хазарта в тях. Информационно откритите, развитите пазари публикуват тази и още много по-детайлна информация за индустрията дори на тримесечна база, без страх.

Всички финансово-икономическите аспекти свързани с индустрията, като приходи от данъци и такси, преки и косвени постъпления към държавата, задължително трябва да бъдат ясно посочени, дори подредени в отделна част на държавния бюджет, така че ясно да се вижда *ползата от сектора за обществото, знаейки за неговата вреда*. Това отново са част от онези добри практики по модел на пазари като Великобритания, САЩ, Сингапур и други. Защото достатъчността не се изчерпва със спекулативното оповестяване на „значителните” около 200 млн. бюджетни приходи от хазарт, а и с финансов, и правен анализ и отчет на пропуснатите такива, както и с анализ и отчет на социалната, етичната и здравна цена, която плаща обществото срещу тези бюджетни

приходи. Дали няма да се окаже, че това всъщност ще бъдат само част от бюджетните разходи в дългосрочен план, но за възстановяване от тези приходи? Това можем да се опитаме да оценим и предвидим, само ако знаем и работим с коректно измерени, и оповестени показатели и индикатори, като започнем с най-основните, за които стана въпрос и продължим с по-детайлни такива.

Дискусията, касаеща *таксуването и данъчното облагане на хазартната индустрия* е тема „горещ картоф“ от много години, но през последните 10 години стана тема „особено горещ картоф“, защо ли? Очевидно е, че облагането на хазартния бизнес (и не само този бизнес) в България е силно облекчено спрямо останалите страни членки от ЕС. Перспективата за бъдеща хармонизация на законодателството вътре в съюза е много далечна. На първо време, в България трябва да започне разговор за осветляване на сектора, чрез измерване, отчитане, представяне и анализ на показателите и индикаторите, които света и ЕС измерва, което ще отговори на въпроса колко и кого трябва да бъде събрано и коя институция и прилагане на нормативна база ще доведе и до това. Освен за хазартните оператори, средата в България е своеобразен данъчен рай и за играчите на хазартни игри. Приходите/печалбите от хазартни игри на крайните потребители на тези услуга не биват облагани дори с минимума от 10% данък. Практика за облагане на печалбите от хазартни игри се прилагат от най-развитият пазар – този на Съединените Американски Щати, до диаметрално противоположен по развитие, история, народопсихология и дори география пазар в държава като Кения. Разликите могат да се търсят в политиките по събиране, било то удържане още при изплащане на печалбата от организатора на игрите (това е принципа и в двете държави, дадени като пример) или събиране в края на годината, но не и в философията на облагането.

Ще бъде огромен успех, ако настоящото научно изследване допринесе за възприемането на въпроса, свързан с *рекламата на хазарт* много по-отговорно. Маркетингът и рекламата на хазартни игри трябва да бъде силно ограничена по отношение визуализирането, посланията, достъпността, (не) поискаността, по модела, който се прилага към тютюневите и алкохолните изделия. Не би следвало да се прави изключение и за т.н. „fantasy games“, „games of skills“ носещи дълбоко скрит и неосъзнат от потребителите хазартен характер, фино обучаващ и когнитивно работещ върху съзнанието за следващо действие. Ще направим паралел, например, между

безспирната агресивна реклама на хазарт и агресивната реклама по време на предизборна кампания на политически партии и личности. И в двата случая обещанията са големи, бленувани, съвсем възможни, цветни и близо до всички, но печалбите се материализират само за малка група участници в играта. За да не изглежда сравнението като игра на думи, целящо да накърни иначе чистите и безкористности държавни дела, бих могъл да направя и друго сравнение, като това, че рекламата на хазарт е като тържествен военен парад. Показват играчки за възрастни, а децата с интерес ги гледат. Хазартът е равно или повече опасен от наркотичната и алкохолната зависимости, като трябва откровено да кажем, че дълбочината на ефекта е много по-пагубна и засяга по-големи кръгове от хора около жертвата, а неговото насищане – за разлика от изброените, не стигат дори безкрайни финансови средства. Не е случаен народния израз: „Любовта е до време, алкохолът е до сутринта, но комарът е до гроб!“.

Потенциалният риск от обществено привикване към съществуването на леснодостъпен хазарт навсякъде около нас, започва да се превръща в реална хазартна култура най-вече у младите. Този *високо рисков за обществото феномен* с целия чар, който носи, би следвало да бъде обособен в отделени за целта хазартни зони за игри. Тези относително отдалечени места, където забавлението наземен хазарт, както и други съпътстващи дейности могат на воля да се развиват и да бъдат предлагат на клиенти готови да отделят време и средства за целта, трябва да бъдат под специално наблюдение от страна на институциите и при строг регулаторен режим. Стремглаво развиващият се, но противоречиво регулиран и контролиран онлайн хазарт, обичайно изоставащ с адекватна законодателната рамка, трябва по условие да бъде услуга със силно контролиран достъп. Всичко това по причина да бъдат предпазени на само редовните играчи, които участват според установените правила, но най-вече онези, които на всяка цена не трябва да бъдат част от тази машина. Това са не пълнолетни лица, болни (психични заболявания), хора с нисък доход и всички останали рискови, и уязвими групи сред обществото. Това не означава тези хора да бъдат ограничени или лишени от правото да опитат късмета си, но формата и честотата да бъде щадяща за тях. Тук е мястото на лотарийните игри. Държавните лотарийни игри и дори частните такива. Колоритът и традициите около игрите на БСТ и Държавната лотария (датиращи съответно от 1957 г. и 1958 г.) са нещо съвсем приемливо, стига да не придобива уродливи измерения. Лицензиране на частните оператори предлагащи лотарийни игри също е възможност, която не един и два развити пазари прилагат. Лицензирането само

на частни оператори е опция, но под строг държавен финансов контрол и цялостен ангажимент по предварително предоставяне на пълна банкова гаранция срещу обявените, обещани и рекламирани печалби, както и при прозрачно допечатване на серии от талони към всяка игра.

Към всички теоретични натрупвания идва дума и за най-новата и инициатива от страна на регулатори и оператори наречена *отговорен хазарт*. Тази загриженост все още много напомня загрижеността на фармацевтичните компании към болните. Независимо от изразената воля и желание от страна на хазартните оператори за превенция и грижа към зависимите, пред това предизвикателство стои една тънка линия разделяща корпоративен интерес от социалната отговорност. Действията от страна на държавата пък се свеждат до законово събиране на такси от 2014 г. от всички лицензодържатели, които да бъдат предоставяни на Министерството на младежта и спорта. С промяната на Закона за хазарта от 2020 г. бяха създадени текстове, регламентиращи социално отговорното поведение на организаторите на хазартни игри, бяха дефинирани уязвимите лица и бяха предвидени мерки за защитата им. Държавата в лицето на ДКХ в онзи момент създаде „Регистър на уязвимите лица“ (създаден на основание чл. 10г. от ЗХ), с цел забрана или недопускането им до участие в хазартни игри. Но за периода от 12.12.2020 г. до 12.12.2022 г. беше преустановено воденето на регистър на уязвими лица по чл. 10г. от Закона за хазарта, както и достъпът до него. Лицата, подали искане за вписване в регистъра след 12.12.2020 г., няма да бъдат вписвани. При желание от тяхна страна, могат да подадат ново искане за вписване след 12.12.2022 г., когато воденето на регистър на уязвими лица ще бъде подновено.

Много важни за държавата, обществото и индустрията посоки са поети, къде по необходимост, къде по неизбежност, много нормативни изисквания са разписани, някаква част от които дори вече са приети и представляват реална нормативната база, липсва обаче тяхното спазване и проследяване. Решението за *полезна, а не вредна хазартна индустрия* се корени в отговорни и работещи законодателна, изпълнителна (контролна) и правораздавателна власти. За жалост историята показва друго, а именно това, че всъщност те се оказват причината за бедите в сектора, а не решението. Оказва се, че търсим решението в причината, без да се замисляме за причината за решението.

ТЪРСЕНИ ПРИНОСИ

1. Извършено е задълбочено проучване на специализираната научна литература, като са оценени и обобщени теоретичните постановки, свързани със спецификите на хазарта като бизнес сектор, еволюцията в мисленето по отношение релацията: „икономически и финансови ползи – морално-етични и обществени вреди“ и различните концепции за неговото развитие и управление; подробно е изследван историческият възход на хазартния бизнес, като са описани и систематизирани кроскултурните различия; представена е ясна картина на съвременния хазарт.
2. Приложени са интердисциплинарни подходи за анализ, проучване и дефиниране на изследваните явления и различия в хазартния „модел“ в съвременния свят, като най-широка база за методология за извеждане на показатели, компоненти и характеристики на този бизнес, както и обоснован, адекватен модел за неговото управление, включени в теоретичната рамка на изследването.
3. Чрез самостоятелна оценка на различни методологически и методически изследователски инструменти е избрана адекватна *информационна и методологична база на изследването, както и съответстващата ѝ адаптирана методика*. Разработена е авторска методика и изследователски инструментариум, съчетаващи количествените и качествените методи на принципа на триангулацията - комбинация от различни методи (въпросници за анкети 1 и 2, експертно дълбочинно интервю), но и предлагащи материали, критерии или параметри за оценка на хазартните дейности и обществените нагласи спрямо тях.
4. Проведено е *самостоятелно проучване на отношението към хазартния бизнес* чрез две анкети и дълбочинни интервюта в няколко посоки: първо, от позициите на държавата-регулатор; второ, от страна на букмейкърите; трето, от гледна точка на активните играчи; четвърто, от гражданите, които не са упражнявали хазарт.
5. Разработени са и са предложени *препоръки за възможни управленски стратегии и политики*, които да се използват в държавното управление на хазартния бизнес в България с цел преодоляване на част от доказаните проблеми. Изведени са и конкретни насоки за усъвършенстване на управлението на финансовите ефекти за България от този вид бизнес, съобразени със спецификата на културни различия. Тези препоръки са насочени и към промяна в отношението на букмейкърските компании към

краткосрочните резултати; засилване на комуникацията между компаниите и техните клиенти възприемането и спазването на разписаните и неписаните правила.

6. Допълнително са осъществени сравнителни *кроскултурни анализи на хазартния бизнес по света и България, които посочват сходства и различия* (на базата на проучването, авторовото наблюдение и направените констатации), и които не са изследвани досега, като е оценено тяхното влияние върху поведението и развитието на хазарта на основа на сегашните използвани практики.

7. Синтезирано са описани *финансовите, икономическите, социалните и правно-етичните аспекти на хазартния бизнес в България, ако той се ориентира към предложените промени.*

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Научни конференции:

1. *Монополна или конкурентна „Лотария“*. Юбилейна международна научна конференция в чест на 100-годишнината от основаването на Икономически университет – Варна, „Икономическа наука, образование и реална икономика: Развитие и взаимодействия в дигиталната епоха“, 10-12 май 2020 г. Варна, 2020, Сборник с доклади. Том III, с. 309-319.
2. *Социално-икономически и финансови аспекти на хазарта: Закон за хазарта, прилагане, адекватност, социално-икономически противоречия*. XVI международна научна конференция на младите учени: „Икономиката на България и Европейския съюз: предизвикателството COVID-19“. УНСС. Сборник с доклади. Издателство „Св. Григорий Богослов“, С., 2021, с. 730-738,
3. *Бъдещето на хазарта в България, политики и данъчна полза*. Националната студентска и докторантска конференция: „Икономически предизвикателства пред България (2021-2023 г.) - устойчивост и рискове“. ВУЗФ. Сборник с доклади. Издателство „Св. Григорий Богослов“, С., 2021, с. 305-316.
4. *Betting and Lottery Business – Policies, Taxes and Benefits*, XIV Международная научно-практическая конференция: „Условия Экономического Роста в Странах с Рыночной Экономикой. „Hayhorii Skovoroda University in Pereiaslav“ („Университет Григория Сковорода в Переяславі“), 2021, Issue: 49, с. 174-181.
5. *Хазартът като социален феномен*. Докторантски четения 7-ма есенна академия: „Администрация и управление: професии с хоризонт 2030“, Издателски комплекс „УНСС“, С., 2021, с. 160-168.
6. *Маркетинг на хазарт: Правно-етични норми vs. Финансово-икономически интереси*. Пета юбилейна научна конференция: „Ремаркетинг на реалността“. Икономически университет – Варна, 2022.
7. *The Gambling and The Public The People’s Gambling Eye*. II Міжнародної Науково-Практичної Конференції „Боголібські Читання“, „Університет Григорія Сковорода в Переяславі“, 2022, с. 16.

Научни статии:

8. *Лотариите – защо те съществуват*. ВУЗФ, сп. „Пари и Култура“, No:4, 2020 г. с. 103.

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

Аз, долуподписаният Кристиан Красимиров Иванов, декларирам, че съм автор на дисертационния труд „Финансови, икономически, социални и правно-етични аспекти на хазартния бизнес“, сам съм извършил анкетните проучвания и дълбочинните интервюта, и сам съм извел изводите.

Декларацията за оригиналност се отнася както за дисертационния труд, така и за автореферата към него.

16 декември 2022 г.

(Кристиан Красимиров Иванов)

